

Козацькі клейноди в експозиції Білоцерківського краєзнавчого музею

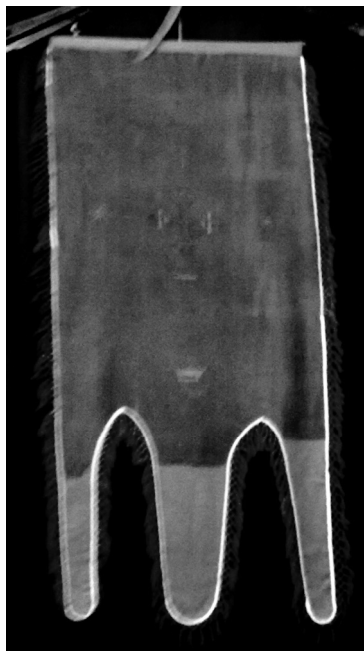
Сучасні тенденції розвитку музейництва перетворюють музейні установи на важливі та невід'ємні культуроформуючі чинники, які постають центрами суспільної діяльності, спрямованої на трансляцію культури, відродження національних традицій та висвітлення історичних подій. Саме тому музейні пам'ятки та предмети музейного значення сприймають як важливе джерело історичного досвіду попередніх поколінь, що віддзеркалює пройдений людством історичний шлях, матеріалізує життя та побут минулих епох, рівень соціального та культурного розвитку. Історія музеїв – це історія культури людства. Розглядаючи появу та поширення музейництва ми можемо ознайомитись з культурою різних часів і народів, з'ясувати, які матеріальні та духовні цінності, і в яких формах домінували на певних етапах культурного розвитку.

Історія створення та формування експозиції Білоцерківського краєзнавчого музею на тему козацької доби висвітлює найбільш цікаві сторінки історії міста [11, с. 18-19]. В часи визвольної війни 1648 – 1654 років Біла Церква, яка була на той час досить значним містом – центром староства та полку і мала понад 1000 дворів, стала одним з найважливіших опорних пунктів козацького війська [1, с.134-145]. Довгий час Богдан Хмельницький [9, с. 217-225] з основними своїми силами перебував в Білоцерківському замку, розсилаючи по всій Україні заклики до боротьби. 18 (28) вересня 1651 року тут було укладено угоду між польсько-шляхетським урядом і гетьманом Богданом Хмельницьким, яка отримала назву – Білоцерківський договір. Іван Мазепа народився поряд з Білою Церквою в родовому помісті – селі Мазепинці і вважав цей край своєю батьківщиною. У 1703 році він оселився у Білоцерківському замку, де пройшла значна частина його життя.

З огляду на історичні події, які активно розвивались під керівництвом визначних українських політичних і державних діячів, гетьманів України стає зрозуміло, що матеріальні пам'ятки Білоцерківського краю мають не тільки унікальний характер, але й несуть в собі вагому історичну інформацію пов'язану з козацькими часами на Україні, іноді розповідаючи більше ніж сама писемна історія. Хоча, варто відзначити, що література та джерельна база з даної тематики, носить досить систематичний характер. Щодо першоджерел, є цікавим особовий фонд № 102, Дроздова С.Л., що знаходиться в Інституті рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України, на особливу увагу заслуговує листування С.Л. Дроздова з відомими істориками та археологами того часу.

Аналіз наукової літератури, яка надає інформацію про Білоцерківський

краєзнавчий музей, як провідний науково-методичний центр, дає можливість вирізнити за тематичним спрямуванням два основних напрямки історіографічних праць: дослідження, які висвітлюють окремі етапи функціонування Білоцерківського краєзнавчого музею та праці, присвячені вивченню і аналізу наукової та культурної діяльності закладу. За критерієм обсягу інформаційного насичення вирізняються: окремі замітки на шпальтах періодичних видань засобів масової інформації, рецензійні замітки, які висвітлюють праці науковців та працівників музею.

Мал. 1. Козацький прапор XVII ст.

Варто відзначити, що саме статті працівників музейної установи несуть найбільш суттєвий, вичерпний характер, наприклад статті директора музею, заслуженого працівника культури Л. Діденко «Архівні документи Білоцерківського краєзнавчого музею періоду Великої Вітчизняної війни як історичне джерело», «Документальні матеріали в фондах Білоцерківського державного краєзнавчого музею» та «Сторінками книги життя Степана (Стефана) Дроздова–Мишківського». До речі, серед робіт відомі й статті самого Дроздова Степана Леонтійовича – фундатора музею «Білоцерківський археологічно-етнографічний музей» 1927 року, та науковців, які активно вивчали

культурну та громадську позицію фахівця музейної справи – замітки О.В. Стародуб «С.Л.Дроздов – фундатор Білоцерківського краєзнавчого музею», «Розвиток краєзнавчого руху на півдні Київщини (2-а половина XIX – початок 30 років XX ст.)» та А. Геппенер «С.Л. Дроздов-Мишківський» в Бібліологічних вістях 1928 року. Відомі також роботи більш пізнього часу, які надають характеристику етапам розвитку краєзнавчому музею та музейної справи Білоцерківщини, зокрема – стаття О. Ярмола «Культурні цінності, вилучені з фондів Білоцерківського краєзнавчого музею у 1930-ті роки», О.Нестуля «До питання про музейне будівництво в Білій Церкві в 1918 – на початку 20-х років», тощо. На основі опрацьованої літератури можна зробити висновок, що незважаючи на той факт, що більшість з наведених публікацій має фрагментарний характер або присвячена вузькопрофільній проблематиці з даного питання в комплексі вони становлять ґрунтовний матеріал для проведення історичного дослідження на тему історії формування козацької колекції в краєзнавчому музеї Білої Церкви.

Створення та організація колекції козацької доби Білоцерківського краєзнавчого музею [5, с.84] бере свій початок з 1924 року. Дослідження експозиції дозволило автору виділити чотири періоди, які відповідають основним історичним подіям, пов'язаним зі створенням за ініціативою членів товариства "Просвіта" музею.

Перший період з 1924 по 1935 роки, був найбільш плідним в історії музею [16, с.24], адже, за словами Л.М. Діденко, на той час музей очолив Дроздов Степан Леонтіївич, один з провідних

діячів історико-краєзнавчого руху та голова Білоцерківського комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва [2, с. 137-138]. В перший період існування музею співробітником та помічником С.Л.Дроздова [7, с.124] був науковець Ю.В. Діаковський, який займався науково-дослідною роботою музею та систематизацією матеріалів музейної збірки. Основним джерелом поповнення фондів музею цього часу стали приватні колекції С.Л.Дроздова [6, с.240-245], К.В. Болсуновського, П.М.Дзбановського та предмети з музею графів Браницьких. Також варто відзначити важливу роль систематичних експедицій науковцями Всеукраїнського Археологічного Комітету: експедиції В.Є. Козловської, М.Я. Рудинського 1933 року та безпосередньо співробітників музею – Я.Ф.Маслуна та Ф.Н.Іванова, а також розкопки В.В. Хвойки в Рокитнянському районі Київської області. В Інституті рукопису, в особовому фонді № 102, Дроздова С.Л., який часто використовував псевдонім Мишківський, зберігаються листи В.В. Новицького, В.Є. Козловської, які підтверджують великий інтерес фахівця музейної справи до створення експозиції музею, як археологічного так і етнографічного характеру [16, с.24].

Унікальними експонатами музею цього часу, а саме 1925 року стала срібна булава кінця XVI ст. За описом Д.І.Яворницького козацька булава являла собою палицю з горіхового дерева, завдовжки 50 – 70см., зі срібною чи визолоченою кулею на кінці, вона покривалася, як правило, бірюзою, смарагдом, перлами. Знахідка ж з с. Черкас складалася з шести квадратних клейм та двох окуттів руків'я, на яких було гравірування, що зображало моменти початку правління короля Речі Посполитої Сигізмунда III Вази [12,с.48]. Знахідку багатогранної булави під Білою Церквою науковці пов'язували з добою перших козацьких війн 90-х років XVI ст.

Мал. 1. Козацька литавра XVII ст.

Також, винятковою знахідкою 1929 року став прапор козацької доби XVII ст. з церкви села Шпендіївка, що являє собою корогву з трьома фестонами малинового кольору [14,с.72]. Символіка прапору носить суто характерні ознаки козацьких знамен, особливо схожі з символікою Київського полку 1650 року (Мал. 1). Зображені на цій визначній пам'ятці оригінальний хрест, восьмипроменеві зірки, молодий місяць – символи безмежного космічного простору, історичних реалій минулого, корона з шаблею – характерні символи для козацьких прапорів XVII – XVIII ст., які широко використовувалися також в емблематиці козацької старшини. Хрест, як основний символ українських козаків, а також малиновий колір козацького прапора, в геральдиці підкреслюють історичну наявність українських козаків на території міста для його захисту від нападів ворогів.

Основними надходженнями, саме 30-х років стали військові атрибути козаків: гвинтова литавра XVII ст. із костелу Іоанна Хрестителя, діаметром верхньої частини більше ніж пів метра (Мал. 2). Ця литавра широко використовувалася в побуті запорозьких козаків, як військовий інструмент, саме тому має не досить добре збережений вигляд. Сама являє собою мідний котел, відкрита сторона якого затягнута шкірою, шкіра натягнута за допомогою гвинтів, змінюючи ступінь натягу шкіри козаки могли змінювати висоту звуку інструменту, але в процесі виконання твору настроювати такі литаври практично неможливо. Вона виконувала безпосередню функцію ударного музичного інструменту в полковій музиці війська Запорозького, була засобом зв'язку між військовими козацькими загонами, ударами в литаври також сигналізували про небезпеку, спеціальними умовними сигналами під час бою передавали накази по війську. Для козацтва литаври були священною річчю, неодмінним учасником церемоній передачі гетьманської влади, тому й входили до клейнодів Запорозької Січі.

Другий період з 1935 по 1950 роки був найбільш складний як для колекції козацької доби, так і для долі, на той час вже перейменованого в Міжрайонний науково-дослідницький красназничий музей [4,с.55]. Адже за справу активно взялась комісія з вилучення коштовностей, зі збірок музею було вивезено найбільш раритетні експонати: культові речі, предмети з дорогоцінних металів, скарби польських, литовських монет, про долю більшості з яких тепер історії невідомо, як зазначав тодішній директор музею Новицький Леонід Феліксович. Єдиною світлиною того часу та джерелом надходження пам'яток в музей стали експедиції до закритих костелів, церков та поміщицьких маєтків Богуславського, Васильківського та Кагарлицького районів. Були намічені плани проведення етнографічних експедицій, розкопок, але в роки окупації м. Біла Церква музей взагалі було евакуйовано [3, с.43-48].

Після відновлення роботи музею відбулася зміна співробітників, серед яких з'явилися прізвища: В.Клехновського, П.О.Волиця, Н.І. Минко, Т.Коломійченко, директором музею став Й.С.Шкабара, який протягом 1941 – 1942 років активно друкує матеріали з історії білоцерківського краю,

особливо пов'язані з добою козаччини: “Мазепинська церква”, “З історії білоцерківського костюлу”, тощо. Незважаючи на скрутні часи, до музейної колекції у середині 1940-х років потрапляють випадкові знахідки серед яких сільськогосподарські знаряддя праці, зразки різьби по дереву XVII ст., а також етнографічні пам'ятки – фрагменти случьких поясів XVII – XVIII ст., на сьогоднішній день вони окремими стендами експонуються в залі періоду польсько-литовської доби та козаччини.

В третій період 1950 – 1991 рр. фонди музею комплектувалися [13, с.43] внаслідок початку активної передачі вилучених культових речей із закритих храмів Київської області на початку 60-х років: Преображенський собор, костел Іоанна Хрестителя тощо. 1953-го року в інвентарній книжці були записані ще два атрибути, символи військової влади – козацькі бунчуки. За відомим описом Д.І Яворницького, бунчук являв собою “помальовану начорно палицю завдовжки чотири з половиною аршини (до 2,5 метрів), на верхній кінець якої насаджували мідну кулю, а під кулю вставляли волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся ” [17,с.6]. Бунчуки, які надійшли до краєзнавчого музею з колекції С.Л.Дроздова були дещо відмінні: один металевий з кольоровим склом, інший з верхньою частиною у вигляді металевої кулі з пасмами кінського червоного волосся.

Сучасний період та стан розвитку козацької колекції, тобто з 1991 по 2012 рік відзначається надходженнями нових наукових матеріалів за напрями досліджень: Правобережна Київщина в козацько-гетьманську добу та економічно-соціальний розвиток краю у XVIII – 1-й пол. XIX ст., а також матеріалами із сучасної історії козацтва, за словами завідувачої відділом козаччини Семиди Тетяни Миколаївни. Варто відзначити, що у результаті проведення Правобережної археологічної експедиції Інституту археології НАНУ, розвідок у південних районах Київської області та етнографічних досліджень у селі Мазепинці, фонди музею за 1995 – 1997 рр. значно доповнились археологічним матеріалом. На сьогоднішній день експозиція виставкового залу на тематику “Білоцерківщина в період польсько-литовської доби та козаччини” є невеликою за обсягом, за словами співробітників музею, деякі експонати знаходяться на зберіганні в фондосховищах, наприклад срібна булава кінця XVI ст. [15, с.45-48]. Натомість цікавими для науковців та дослідників козацького часу поряд з клейнодами є унікальні побутові речі козацької старшини XVII ст., знайдені під час експедиції в Ставищанському районі с. Василюха, частина кладу польських монет XVI ст. з села Шкарівка Білоцерківського району.

Значне місце в експозиції Білоцерківського краєзнавчого музею займають матеріали про Визвольну війну українського народу 1648 – 1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького, оскільки Біла Церква була одним з основних опорних пунктів повстанців, центром адміністративно-територіальної і військової одиниці – Білоцерківського полку. З початком повстання Б. Хмельницького білоцерківське козацтво взяло у ньому участь і полк став складовою частиною Війська Запорозького [10, с.34-35]. На його

території сформувалося фактично два полки – Білоцерківський (2214 козаків) і Паволоцький (776 козаків). Але за Зборівською угодою 1649 р. їхні сотні об'єднали в один Білоцерківський полк (2990 козаків), що як один із реєстрових полків України брав участь у військових подіях XVII–XVIII ст. Білоцерківський полк очолювали полковники Люторенко Яцина, Дацько (1632), Клиша Яків (Васильович) (1632 – 1637), Сакур Василь (1637 – 1638), а від 1638 р., згідно з «Ординацією», Станіслав Канівський [8, с.42-43].

За такий досить тривалий час матеріальна культура білоцерківського краю поповнилась новими в майбутньому унікальними музейними предметами, серед яких винятковий інтерес мають козацькі клейноди, як пам'ятки історії, сакральні символи влади козацької старшини.

Література

1. Аброскін П., Кривошея В., Стасенко О. Київщина козацька: люди і долі/ П.Аброскін, В.Кривошея, О.Стасенко //К.: Видавничий дім „Стилос”, 2004. – С. 183.
2. Геппенер А. С. Л. Дроздов-Мишківський / А.С.Геппенер// Бібліологічні вісті. – 1928. – №1 (18). – С. 137–138.
3. Діденко Л. Документальна фондова колекція Білоцерківського краєзнавчого музею як джерело краєзнавчих досліджень / Л. Діденко // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 42–55.
4. Діденко Л. Етапи і шляхи формування документального фонду Білоцерківського краєзнавчого музею/Л. Діденко//Вивчення історичної та культурної спадщини Правобережної України: проблеми і перспективи: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 80-річчю Білоцерків. краєзн. музею та 190-й річниці з дня народження Т.Г. Шевченка (Біла Церква, 21 травня 2004 р.). – Біла Церква, 2005. – С. 50–67.
5. Діденко Л. Музей – каталог людської пам'яті: Білоцерківський державний краєзнавчий музей напередодні 70-ліття /Л. Діденко//Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю Білоцерків. держ. краєзн. музею (Біла Церква, 25–27 травня 1994 р.). – Біла Церква, 1994. – С. 84.
6. Діденко Л. Сторінками книги життя Степана (Стефана) Дроздова–Мишківського/ Л. Діденко //Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць.– К., 2003.– Вип. 6. – С. 239–250.
7. Діденко Л., Стародуб О. Дроздов–Мишківський Степан (Стефан) Леонтійович /Л. Діденко, О.Стародуб// Українські архівісти: Бібліогр. довід. у 3-х вип. / Упоряд.: О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Шандра. – К., 1999. – Вип. 1 (XIX ст.– 1930-ті рр.). – С. 124–125.
8. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. /В.М.Заруба //Дніпропетровськ, 2007. – С. 380.
9. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький /Качмарчик //Перемишль, Львів, 1996. – С.327.
10. Кривошея В. Українська козацька старшина /В.Кривошея// Ч 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації. – Вид. 2-ге, доповнене, уточнене і виправлене. – К.: Стилос, 2005. – С. 34-35.
11. Нестуля О. До питання про музейне будівництво в Білій Церкві в 1918 – на початку 20-х років /О. Нестуля // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Матеріали наук.-практ. конф. 25 – 27 травня 1994 р. – Біла Церква, 1994. – С. 17–20.
12. Орлов Р.С., Стародуб О.В.Булава XVI ст. з с. Черкас Білоцерківського району /Р.С.Орлов, О.В. Стародуб //Українська Козацька держава: історія та культура.

Матеріали наукової конференції, присвяченої 400-річчю з дня народження Богдана Хмельницького. Біла Церква. 13–14 квітня 1995 року. – Біла Церква, 1995. – С. 48–51.

13. Полищук А. Белоцерковский краеведческий музей и его фонды /А.Полищук// Белая Церковь, 1977. – С.43.

14. Семида Т.М. Формування козацької колекції Білоцерківського краєзнавчого музею /Т.М. Семида// Вивчення історичної та культурної спадщини Правобережної України: проблеми і перспективи: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 80-річчю Білоцерків. краєзн. музею та 190-й річниці з дня народження Т.Г. Шевченка (Біла Церква, 21 травня 2004 р.). – Біла Церква, 2005. – С.71 – 76.

15. Семінченко Р., Ярмола О. Культурні речі з фондів Білоцерківського музею (перша пол. 1941 р.) /Р.Семінченко, О.Ярмола// П'яті краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева. – Біла Церква, 2000.– С. 44–48.

16. Стародуб О.В. С.Л.Дроздов – фундатор Білоцерківського краєзнавчого музею / О.В.Стародуб С.Л.Дроздов // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю Білоцерківського державного краєзнавчого музею (25–27 травня 1994 р.). – Біла Церква, 1994. – С. 23–25.

17. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків /Д.І.Яворницький // Відп. ред. П.С. Сохань. - К.: Наукова думка, 1990. - Т.1. – С. 592.

Мирослав Жуковський (Нікополь), заступник директора
з наукової роботи Нікопольського краєзнавчого музею

Ікона-ставротека йїська Запорозького Низового 1747 року – національна реліквія українського народу та його держави

Нікопольський регіон є краєм, де знаходилися п'ять із семи Запорозьких Січей – Томаківська (сер. XVI ст. – 1593 р.), Базавлуцька (1594–1638 рр.), Микитинська (1639–1652 рр.), Чортомлицька (1652–1709 рр., 1728–1730 рр.), Нова (1734–1775 рр.).

Запорозькі Січі були воєнно-політичними центрами Християнської козацької республіки, створеної українським народом у часи боротьби проти іноземних гнобителів і були продовжувачами традицій державотворення в Україні.

Особливе місце в житті запорозького козацтва посідала православна церква, що була важливим об'єднуючим фактором у його діяльності. Її головний осередок – Січова Святої Покрови Божої Матері церква, знаходилась під особливою опікою як кошової старшини, так і всього Війська Запорозького, що вкладали значні кошти на її будівництво та інших козацьких храмів на землях Запорожжя, на внутрішнє оздоблення і придбання культового начиння. Для козаків, що постійно піддавалися небезпеці та загинули у бою, перебування у православному храмі та молитви очищало їх душі, підтримувало в них військовий дух та готовність вмерти за волю та рідну землю.

Військо Запорозьке Низове мало церковну ставропігію (автономію) і знаходилось під зверхністю Вселенського Константинопольського патріарха і рішення свого Коша ставило вище влади Київського митрополита, Межигірського архімандрита та власних церков начальника. Однією з найбільш визначних предметів культового начиння Січової Святої